

«МОВА ВОРОЖНЕЧІ» В ДИСКУРСІ УКРАЇНСЬКИХ МЕДІА

Стаття присвячена проблемі поширення «мови ворожнечі» засобами масової інформації. У ній наведені приклади прояву нетерпимості в українських медіа, а також показано, як нетолерантне висвітлення журналістами чутливих для суспільства тем впливає негативно на імідж України у світі.

Ключові слова: медіа, мова ворожнечі, кібер-ненависть, нетерпимість, расизм, ксенофобія.

Статья посвящена проблеме распространения «языка вражды» средствами массовой информации. В ней приведены примеры проявления нетерпимости в украинских медиа, а также показано, как нетолерантное освещение журналистами чувствительных для общества тем влияет отрицательно на имидж Украины в мире.

Ключевые слова: медиа, язык вражды, кибер-ненависть, нетерпимость, расизм, ксенофобия.

This paper is devoted to spreading "hate speech" by the media. There are examples of intolerance in the Ukrainian media, and shows how intolerant journalists covering sensitive to social issues affecting negatively the image of Ukraine in the world.

Key words: media, hate speech, cyber-hate, intolerance, racism, xenophobia.

Медіа відіграють значну роль у конструюванні соціальної реальності. Вони безпосередньо впливають на соціум та формують суспільні настрої. ЗМІ, підтримуючи високу культуру медіадискурсу, можуть бути важливим інструментом у збереженні соціальної стабільності, і навпаки – поширення

«мови ворожнечі» через медіа може провокувати неконтрольовані прояви суспільної агресії в реальному житті.

Україна не належить до найпроблемніших країн світу в питаннях прояву ксенофобії, расизму та нетерпимості. Але не йдеться й про те, що цих проблем не існує. Динамічні геополітичні зміни, зростаючі міграційні потоки, складні внутрішньополітичні та економічні процеси в Україні – це лише деякі фактори, що штовхають членів нашого суспільства до захисту власного простору (фізичного, культурного, духовного тощо), тобто до відокремлення від інших і таким чином протиставлення себе іншим. Журналісти є частиною суспільства, в якому живуть і працюють. А отже, їх інформаційна поведінка залежить у тому числі й від впливів поширених у конкретний момент суспільних стереотипів та міфів, звільнитися від яких не дуже просто. Це частково пояснює, чому до цього часу українські медіа не позбулися остаточно використання «мови ворожнечі».

21 лютого 2012 року Європейська комісія проти расизму та нетерпимості (СКРН) оприлюднила нову доповідь про ситуацію в Україні [10]. Доповідь була підготовлена після контактного візиту СКРН до України в квітні 2011 року та враховує розвиток подій до червня 2011 року. СКРН є правозахисним органом Ради Європи, який складається з незалежних експертів та здійснює нагляд за проблемами, пов'язаними з расизмом, дискримінацією за ознаками етнічної належності, кольору шкіри, громадянства, релігії і мови, а також з ксенофобією, антисемітизмом і нетерпимістю, готує доповіді та надає рекомендації державам-членам.

У доповіді йдеться про те, що, незважаючи на певні досягнуті успіхи, деякі питання продовжують викликати занепокоєння у більшості галузей, на які поширюється мандат Комісії. Отже, навіть якщо уряд і розробив плани дій з боротьби з ксенофобією та расовою і етнічною дискримінацією, зазначається у доповіді, розпуск Державного комітету у справах національностей та релігій утворив вакуум у цій сфері. В країні не існує вичерпного антидискримінаційного законодавства. Більш того, попри прагнення державних органів влади посилити законодавство щодо надання притулку, процедури визначення статусу біженця у кількох випадках блокувалися. У доповіді наголошується, що кількість нападів на расовому ґрунті зменшилась, але до повного розв'язання цієї проблеми ще далеко.

СКРН згадує у своїх висновках і засоби масової інформації та їх роль у поширенні ксенофобії та нетерпимості. Зокрема експерти Комісії наголошують на тому, що хоча число антисемітських публікацій знизилось, проте мова ворожнечі часто ніяким чином не стримується.

Для початку визначимо, що таке «мова ворожнечі». Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи № 97(20)59 містить таке визначення цього поняття: «Під терміном «мова ворожнечі» слід розуміти всі види висловлювань, котрі поширюють, розпалюють, підтримують або виправдовують расову ненависть, ксенофобію, антисемітизм та інші форми ненависті, викликані нетерпимістю, в тому числі нетерпимістю, що

виявляється у формі агресивного націоналізму та етноцентризму, дискримінації меншин і ворожого ставлення до них, а також іммігрантів та осіб, що за своїм походженням належать до іммігрантів. У цьому сенсі поняття «мова ворожнечі» поширюється на всі висловлювання, які спрямовані проти якоїсь однієї особи або якоїсь визначеної групи осіб». ОБСЕ під «мовою ворожнечі» (від англійського «hate speech», що також можна перекласти як «мова ненависті» чи «пропаганда ненависті») розуміє «різноманітні види висловлювань, засновані на ворожнечі, що демонструють чи розпалюють ворожнечу щодо групи осіб (чи окремої особи з причини її приналежності до групи) [7].

А також нагадаємо, що Україна є учасницею міжнародних договорів, які мають безпосереднє відношення до протидії расовій дискримінації. Зокрема, йдеться про Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (МПГПП), Європейську конвенцію по захисту прав людини та основних свобод (ЄКПЛ), Міжнародний пакт про економічні, культурні та соціальні права (МПЕКСП), Конвенцію ООН проти катувань та інших жорстоких, негуманних або таких, що порушують права людини видів поводження та покарання («Конвенція проти катувань»), Конвенцію по ліквідації усіх форм дискримінації проти жінок, Міжнародну конвенцію по ліквідації всіх форм расової дискримінації (Конвенція по расовій дискримінації). Також Україна, як член Ради Європи та ОБСЄ, ратифікувала Декларацію ЮНЕСКО про раси та расові забобони (1978 р.), Декларацію ЮНЕСКО принципів терпимості (1995 р.), Європейську соціальну хартію (1996 р.). У квітні 2005 року Україна підписала Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, що стосується криміналізації дій расистського та ксенофобського характеру, вчинених через комп'ютерні системи.

Сьогодні проблема поширення «мови ворожнечі» набула нового вияву у зв'язку з розвитком нових медіа (блогосфера, соціальні медіа тощо). Київський міжнародний інститут соціології у квітні-травні 2011 році провів дослідження явища кібер-ненависті в українському сегменті інтернету. Дослідження складалося з контент-аналізу коментарів на основних суспільно-політичних електронних ЗМІ та опитування інтернет-аудиторії. Було проаналізовано 20 найпопулярніших сайтів. Результати дослідження показали, що 71% інтернет-дискусій в коментарях до статей та новин містять неаналізовані коментарі. Найбільшу частку неаналізованих коментарів містять дискусії на сайтах Газета.Уа та ТСН.уа, найменшу – Korrespondent.net та Фінанси.Уа. Близько 9% статей на суспільно-політичних сайтах містять прояви ненависті, серед них третина таких висловів належить авторам статті, а близько 70% є цитуванням інших людей. Дослідники також виділили основні об'єкти та напрямки кібер-ненависті:

- проти політиків (основними об'єктами кібер-ненависті на момент дослідження були Віктор Янукович та Юлія Тимошенко);
- проти людей з іншими поглядами (нетерпимість найчастіше стосувалася українських націоналістів, прихильників Партії регіонів та

прихильників комунізму: близько половини негативних коментарів було сказано на адресу націоналістів, 17% – проти прихильників Партії регіонів, 15% – проти прихильників комунізму);

– проти представників інших національностей (майже всі коментарі тут сконцентровані навколо: росіян (43%), українців (42%) та євреїв (13%). Інші національності майже не представлені. Кожний десятий містить заклик до знищення);

– проти представників інших регіонів України (ненависницькі коментарі лише мешканців заходу, сходу та півдня. При цьому більше половини коментарів (65%) стосувалися саме представників західних областей) [9].

Автори дослідження не брали до уваги один важливий аспект проблеми поширення кібер-ненависті в інтернет-просторі, пов'язаної із тролінгом (розміщення в інтернеті провокаційних повідомлень, часто образливого характеру, з метою викликати конфлікт між учасниками). Часто у першу чергу, коли йдеться про політиків, коментарі образливого та ненависницького характеру – результат діяльності тролів, яких використовують політичні штаби для боротьби із опонентами. В інтерв'ю інтернет-виданню «ПІК України» (9 грудня 2008 року) народний депутат від Партії регіонів Ганна Герман визнала, що у штабах є відповідні групи, які займаються саме просуванням цієї маніпулятивної технології. На запитання, чи є така група у штабі ПР, вона відповіла: «Не бачила. Але, думаю, такі групи є у багатьох штабах». Тобто фактично йдеться про штучно сконструйовану реальність. Небезпека полягає в тому, що така штучно сконструйована інформаційна реальність має здатність впливати на реальність фізичну. «За наявності трьох просторів (фізичного, інформаційного і віртуального), інформаційний активно використовують для того, щоб впливати на фізичний простір. У таких випадках кажуть, приміром, про соціальні зміни, коли є намагання ввести в суспільство новий тип поведінки за допомогою зміни інформаційної поведінки. Отже, інформаційна складова є суттєвою, коли є можливість перекодувати її у фізичний світ, його правила чи об'єкти» [6].

Як це відбувається, можна простежити на прикладі скандалу довкола «Нової Тернопільської газети» (січень 2012 року), яка надрукувала матеріал про життя іноземних (зокрема африканських) студентів в Україні відверто расистського характеру із заголовком «Біля «Орнави» лилась «чорна» кров» та лідом «Араби з неграми бились за наших курвів». Стаття була винесена на першу шпальту та проілюстрована колажем, у якому на тлі іноземців мавпи намагаються обійняти дівчину. У тексті статті йдеться, зокрема, про те, що викладання у таких групах іноземних студентів є «моральними тортурами», а у вільний від навчання час ці студенти буцімто домагаються українських дівчат. Автор статті робить висновок, що «чорна навала означає загострення криміногенної ситуації, спалах проституції, поламани долі наших дівчат, невідомі хвороби».

Стаття викликала міжнародний резонанс. А представники громадських організацій та африканської діаспори в Україні виступили з вимогою про те, що газета має понести кримінальну відповідальність. Також пролунали заяви про те, що цей скандал псує імідж України перед Євро-2012 [3]. Журналіст Отар Довженко у своїй полемічній статті на сайті MediaSapiens показує, яка трансформується реальність за допомогою таких медіа-месиджів: «Справжні масштаби цієї події не зрозумілі тим, хто довідався про неї з CNN або інших поважних західних медіа, тож вони, звісно, можуть вирішити, що Україна – держава, де тільки й роблять, що нищать вуличних тварин та ображають представників інших рас. Із таким самим успіхом, переглянувши сюжет про німецьких неофашистів, українська пенсіонерка може залишитися свято впевненою, що в Німеччині відроджується гітлерівський режим. А войовничі вигуки божевільних комуно-маразматиків на севастопольській набережній у бік американського військового корабля необізнаний глядач може потрактувати як оголошення Україною війни Сполученим Штатам» [2].

Такі публікації посилюють напругу й всередині країни. Вони створюють непривабливий образ одного із регіонів. Проте поширена думка про Західну Україну як найбільш ксенофобський/расистський регіон є певною мірою упередженою, стереотипною. Результати моніторингу Харківської правозахисної групи [8] показують, що тією чи іншою мірою з проблемами нетерпимості зіштовхуються в усіх регіонах України, але у кожному регіоні є свої особливості. Так, у Криму об'єктом «мови ворожнечі» в медіа є кримсько-татарська спільнота. На Харківщині ця проблема пов'язана із діяльністю праворадикалів та руху скінхедів, у цьому випадку від «мови ворожнечі» страждають євреї, а також і групи не за етнічною ознакою – наприклад, олігархи. У той же час на Західній Україні, йдеться у моніторингу, найбільша кількість ксенофобських висловлювань звучить щодо представників ромської національності.

Проте деякі дослідники також привертають увагу до того, що у окремих випадках події, які відбулися насправді, користуються надмірною увагою медіа, що породжує ефект «моральної паніки». «Творення нового диявола починається з підвищеної уваги медіа до певної події, часом доволі пересічної». В. Кулик описує, як свого часу британські ЗМІ роздули скандал довкола хуліганських дій «модів» та «рокерів». «Ця медійна паніка стимулювала активізацію політичних закликів і незвично жорсткі каральні заходи поліції та судів» [5, с. 501].

Таким прикладом медійної паніки може бути скандал із лялькою Гітлера, який стався у квітні 2008 року після публікації у «Дзеркалі тижня» статті журналіста Андрія Капустіна «Роздягни Гітлера, або Барбіфюрер у подарунок» [4]. Автор розповів, як він у якійсь київській крамниці натрапив на ляльку Гітлера за півтори тисячі гривень. Після публікації цю тему підхопили російські ЗМІ, зокрема, телеканал ГРТ (який залучив експертом епатажного журналіста Олесе Бузину), а звітти вона потрапила на Бі-Бі-Сі. Україну представили, як фашистську державу, де можна ледь не на кожному

кроці купити подібні ляльки, що не відповідало дійсності, бо, по-перше, їх продавали у одній конкретній крамниці, по-друге, за таку ціну дозволити собі цю ляльку могли хіба колекціонери. Проте лавина негативних публікацій в закордонній пресі додала Україні негативного іміджу. Всередині країни це також породило спекуляції різних політичних сил, які знову ж таки почали використовувати цю історію для дискредитації політичних опонентів.

До речі, політики часто спекулюють такими чутливими темами під час виборів або в активні політичні періоди (наприклад, це роблять представники партії «Свобода» або такої організації, як «Патріот України») з метою мобілізації своїх прихильників. Так, член політради «Свободи» Юрій Сиротюк заявив після завершення відбіркового конкурсу на Євробачення-2012 (лютий, 2012) та перемоги у цьому конкурсі співачки Гайтани, що «краще було б, якби на цей конкурс поїхала людина, що представляє саме Україну. А виходить так, що ми не хочемо показати своє обличчя. І Україну будуть асоціювати з іншим континентом, десь у Африці». ЗМІ у цьому випадку виступили ретрансляторами заяви, поширеної політичною силою.

Що може допомогти знизити рівень «мови ворожнечі» в українських ЗМІ? Цензура або застосування жорстких санкцій щодо ЗМІ не можуть бути інструментом у розв'язанні цієї проблеми.

По-перше, часто стримуючим фактором для ЗМІ є моніторинги «мови ворожнечі», які здійснюють громадські організації. Тому такі моніторинги мають бути постійним засобом контролю медіа та бути доступними широкій громадськості.

По-друге, журналістам потрібно допомогти подолати власні стереотипи, які вони мають щодо певних груп чи осіб, у силу ангажованості або необізнаності. Це досягається шляхом тренінгів та освітніх семінарів.

По-третє, потрібно виробити, спільно з представниками МВС, спільні етичні підходи до висвітлення різного роду порушень, у тому числі й кримінальних (адже «мова ворожнечі» часто присутня у прес-релізах та звіденнях МВС, які згодом використовують у своїй роботі медіа).

По-четверте, потрібно спонукати діалог медіа з представниками дискримінованих груп шляхом проведення «круглих столів», спільних навчальних семінарів тощо, а також знайомити медіа з життям таких груп. Це також завдання громадських організацій, у тому числі й журналістських.

Зрештою, це спільне завдання для держави, медіа та самого суспільства – подолання нетерпимості у цьому суспільстві, або іншими словами, за Габермасом, обстоювання «розумного змісту моралі», що передбачає однакову повагу до кожного та загальну солідарну відповідальність один за одного [1].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Габермас Ю. Залучення іншого: Студії з політичної теорії / Ю. Габермас; пер. з німецької А. Дахній; наук. ред. Б. Поляруш. – Львів: Астролябія, 2006. – 416 с.
2. Довженко О. Боротьба за толерантність із присмаком футболу й демагогії / О. Довженко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.osvita.mediasapiens.kiev.ua/material/4461>. – Назва з екрану.
3. Дорош М. Публікація тернопільської газети – гол у ворота України / М. Дорош [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.osvita.mediasapiens.kiev.ua/material/4451>. – Назва з екрану.
4. Капустін А. Роздягати Гітлера, або Барбіфюрер у подарунок / А. Капустін [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.dt.ua/1000/1550/62775/>. – Назва з екрану.
5. Кулик В. Дискурс українських медіа: ідентичності, ідеології, владні стосунки / В. Кулик. – К.: Критика, 2010 – 665 с.
6. Почепцов Г. Чому і як відбувається викривлення реальності в інформаційному просторі / Г. Почепцов // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.osvita.mediasapiens.kiev.ua/material/3195>. – Назва з екрану.
7. Проект «Без Кордонів» громадська організація Центр «Соціальна Дія»: Моніторинг проявів расової та етнічної ворожнечі чи нетерпимості в українському сегменті Інтернету – поширення мови ворожнечі та заклик до нетерпимості (мова ворожнечі, як зброя для правої риторики) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://noborders.org.ua/wp-content/uploads/2011/11/cyberhate_2011.pdf. – Назва з екрану.
8. Расизм і ксенофобія в Україні: реальність та вигадки. / Харківська правозахисна група; – Харків: Права людини, 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://library.khpg.org/files/docs/1242226191.pdf>. – Назва з екрану.
9. Резюме звіту за темою: «Явище кібер-ненависті в українському Інтернет-просторі» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://ihrpex.org/uk/article/2040/rezjume_zvitu_za_temoju_javyvsche_kiber-nenavysti_v_ukrajinskomu_internet-prostori. – Назва з екрану.
10. ECRI Report on Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/Country-by-country/Ukraine/UKR-CbC-IV-2012-006-ENG.pdf>. – Назва з екрану.